

Тақриз

ба автореферати диссертатсияи **Чумъаев Меҳроб Одинаевич** дар мавзун «Хусусиятҳои лексикӣю семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»), ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – **Забони тоҷикӣ пешниҳод гардидааст.**

Пажӯхишу баррасии масъалаҳои таҳқиқношудаи забони тоҷикӣ ва таъмину ҳифзи асолати он рисолати бузург ба ҳисоб рафта, масъулияти муҳаққиқони соҳаи забонро зиёд менамояд. Таҳқиқи масъалаҳои гуногуни забони адабиёти классикии тоҷику форс бо дарназардошти хусусиятҳои мухталифи давраҳои ташаккули он, махсусан, омузишу баррасии вижагиҳои забону услуби осори барҷастатарин намояндагони ин адабиёти оламшумул барои рӯшанӣ андохтан ба бисёр масъалаҳои ташаккули таърихии забон дар як давраи мушаххас ва муайян намудани вижагиҳои осори хаттии аз нигоҳи мундариҷаву мавзӯ гуногун мусоидат мекунад. Аз ҳамин нуқтаи назар, таҳқиқи забони осори гаронарзшу баландгояи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун намоёнтарин чехраҳои адабиёти асри XV-и тоҷику форс, ки чамъбаस्तкунандаи тамоми муваффақиятҳои фикрӣ ва илмиву адабии як давраи адабиёти мо ба ҳисоб меравад, кори ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад. Ба ин маънӣ, аз тарафи муҳаққиқ Чумъаев Меҳроб Одинаевич ҳамчун мавзӯи рисолаи докторӣ интихоб гардидани «Хусусиятҳои лексикӣю семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон») -ро метавон иқдоми шоиставу саривақтӣ арзёбӣ намуд.

Мувофиқи маълумоте, ки дар автореферати диссертатсия оварда шудааст, мундариҷаи диссертатсия мувофиқи самтҳои таҳқиқи мавзӯ тарҳрезӣ гардида, аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳрасти адабиёт иборат буда, 404 сафҳаи ҷопи компютериро дар бар мегирад. Автореферати диссертатсия, ки ба мо дастрас шудааст, бо ду забон - бо забони тоҷикӣ дар ҳаҷми 47 саҳифа ва бо забони русӣ дар ҳаҷми 56 саҳифа омода гардида, баёнгари муҳтавои муҳтасари кори илмӣ мебошад. Аз мазмуну мундариҷаи автореферат ба хубӣ аён аст, ки масъалаҳои дар диссертатсия матраҳгардида тартибу низоми муайян доранд, муаллифи диссертатсия моҳияти мавзӯи таҳқиқро дуруст дарку фаҳм намуда, маводи фаровони илмӣ таҳқиқотӣ чамъ оварда, онро дуруст таснифу гурӯҳбандӣ намудааст, дар иртибот ба мавзӯи таҳқиқ адабиёти зиёди илмию назарӣ истифода бурдааст.

Дар муқаддимаи рисола мубрамии мавзӯи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, мақсад ва вазифаҳо, объекту предмети таҳқиқ, асосҳои назариявӣю методологӣ, сарчашмаҳои таҳқиқ, навгониҳои илмии таҳқиқ ва нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ дарҷ гардида, ба таври муҳтасар доир ба сохтори рисола маълумот дода шудааст.

Ба хубӣ аён аст, ки таҳқиқоти мазкур бо дарки баланди масъулият анҷом дода шуда, муҳтавои ҳар як фаслу боби диссертатсия масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи дарку омӯзиши ҳамачонибаи мавзӯ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Боби якуми диссертатсия «**Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он**» номгузори шуда, панҷ фаслро дар бар мегирад. Дар фаслҳои ин боб дар таърихи ба сарчашмаву манбаҳои муътамади илмӣ таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ву арабӣ ва заминаҳои ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва дараҷаи истифодаи онҳо дар давраи мухталофи пас аз зуҳури дини ислом то замони зиндагии Абдурахмони Ҷомӣ маълумот дода шудааст, ки барои муҳаққиқону пажухишгарони илми филология ниҳоят муҳим мебошад.

Дар боби дуоми рисола хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» баррасӣ гардидааст. Фаслу зерфаслҳои ин боб масъалаҳои назарии иқтибоси калима, қабатҳои лексикӣ ва вожаҳои арабӣ, иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои диниву ирфорӣ ва нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синониму антонимҳои луғавиро дар бар мегиранд. Аз таҳлилу баррасии унвонҷӯ аён аст, ки иқтибосоти арабӣ чун муҳими таркиби луғавии ду асари насрии Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»-ро ташкил медиҳад ва барои ифодаи барҷастатарин хусусиятҳои ғоявӣ бадеии асарҳо ва барҷастаи ифода намудани мароми нависанда нақши муҳим бозиданд. Чунин калимаҳо на танҳо аз рӯи хусусиятҳои маъноӣ, балки аз ҷиҳати дараҷаи ҳазмшавӣ ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ низ таҳлилу тасниф карда шудаанд. Истеъмоли лексикаи арабии ифодакунандаи мафҳумҳои диниву ирфонӣ ба мазмуну мундариҷаи асарҳо вобаста дошнеста шудааст. Таъкид карда мешавад, ки нависанда воҳидҳои луғавии арабиро ҳамчун воситаи муҳими ташаккулдиҳандаи синонимҳо ва антонимҳои луғавӣ хела моҳирона ба кор бурдааст, ки ин барои таъсирбахшу пуробуранг гардидани матлаб мусоидат намудааст.

Боби сеюми рисолаи илмӣ – «**Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ**» таҳқиқоти нисбатан нав мебошад, зеро то ба ҳол дар забоншиносии тоҷик имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои морфологии забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бо боварии комил метавон гуфт, ки чунин тарзи муносибат барои муайян намудани дараҷаи ҳазмшавӣ ва мутобикшавии иқтибосоти арабӣ ба қонуни қоидаҳои фонетикиву грамматикӣ забони тоҷикӣ муносибат менамояд ва имкон медиҳад, ки дар оянда имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои калимасозии тоҷикӣ мавриди таҳқиқи густурдаи илмӣ қарор дода шавад. Махсусан, имконоти калимасозии мураккаби тобеъ бо иқтибосоти арабӣ ниҳоят ҷолиб мебошад, муносибату ҳамнишинии байни ҷузъҳои онҳо ниҳоят ҷолиб мебошад.

Хулосаҳои муаллифи диссертатсия, ки дар 33 банд оварда шудаанд, аз ҷиҳати илмӣ асосноканд ва ҷамъбасту натиҷагирӣ умумӣ аз фаслу зерфаслҳои рисола ба ҳисоб мераванд. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 2

монография ва 25 мақолаи илмӣ дарҷ гардидааст, ки 23 мақолаи он дар маҷаллаҳои бонуфузи илмӣ тақризшаванда ба таъб расидаанд.

Дар умум, чанд хусусияти ҷолиби диссертатсия ба назар расид, ки аз инҳо иборатанд:

1. Пеш аз ҳама, ба таври алоҳидаву мукамал таҳқиқ гардидани мавзуи «**Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ**» дар заминаи ду асари маъруфи адиб – «**Нафаҳот-ул-унс**» ва «**Баҳористон**» пажӯҳиши пурарзиши илмӣ ба ҳисоб меравад. Баррасии масъалаҳои дар фаслу бобҳои рисола матраҳгардида собит менамояд, ки диссертант аз уҳдаи иҷрои он баромадааст.

2. Диссертант зимни баррасии масъалаҳои мавриди таҳқиқ ба осори илмӣ муҳаққиқони варзидаи ватанию хориҷӣ таъя карда, аз онҳо ба маврид иқтибос овардааст. Аз баҳши дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, ки дар автореферат аён аст, ки муаллиф бо аксар осори илмӣ, ки ба таҳқиқи ҳаёту осори Мавлоно Ҷомӣ баҳшида шудаанд, шинос мебошад, ки ин аз метод ва одоби пажӯҳиши илмӣ хуб хабардор будани муҳаққиқро нишон медиҳад.

3. Зимни таҳлили фаслҳои боби якум як навъ синтези илмҳои забоншиносӣ адабиётшиносӣ ба назар мерасад, ки ин аз ҳунари маҳорати хуби муҳаққиқ дарак медиҳад, зеро ӯ масъалаҳои мавриди таҳқиқи ҳешро на танҳо аз осори забоншиносон, балки аз таҳқиқотҳои адабиётшиносон низ ҷӯё гардида, масъалаҳоро уҳдабароёна ҳаллу фасл намудааст, ки ин арзиши илмӣ диссертатсияро афзудааст.

4. Зимни таҳлили иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ ирфонӣ диссертант ба луғатномаи фарҳангҳои муҳталиф таъя кардааст, маънои муҳталифи вожаҳоро шарҳ додааст ва дар асарҳои нависанда ба қадом маъно қорбааст шудани онҳоро муайян намудааст.

5. Ҳангоми баррасии нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳои луғавӣ диссертант бештар масъалаи ҳусни баён, маҳорати эҷодии нависандаро матраҳ намудааст, ки ниҳоят ҷолиб мебошад.

6. Баррасии имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои калимасозии тоҷикӣ дар асарҳои Ҷомӣ дар илми забоншиносии имрӯзаи тоҷик иқдоми нав буда, сазовори эътироф аст.

Дар автореферат, ки фишурдаи диссертатсия мебошад, чунин фикру мулоҳиза, таҳлилу баррасӣ, ҳулосаву пешниҳодҳо мантиқан асоснок дарҷ гардидаанд, ки аз салоҳияти арзандаи илмӣ доштани диссертант гувоҳӣ медиҳанд.

Дар баробари муваффақиятҳои зикршуда дар автореферат баъзе норасоӣҳо ба ҷашм мерасанд, ки, ба фикри мо, ислоҳи онҳо боиси бештар шудани сифати рисола хоҳад шуд:

1. Шарҳи тавсири баъзе калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ ирфонӣ, тулонӣ мебошад. Хуб мешуд, ки чунин калимаҳо муҳтасартар шарҳи тавзеҳ дода мешуданд.

2. Ҷунонки аз мазмуну мундариҷаи автореферат аён аст, дар қори илмӣ аз унсурҳои методи омӯрӣ ва таҳлили миқдорӣ истифода шудааст. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои он қадвалу диаргаммаҳо тартиб додан мувофиқи мақсад мебуд.

3. Дар автореферати баъзе ғалатҳои имлоиву техникӣ ба назар мерасанд (масалан, сах.33, 36-и матни тоҷикӣ ва сах. 3, 7, 9-и матни русӣ)

Ҳаминтавр, камбудҳои ҷойдошта назар ба дастовардҳои илмӣ диссертант ночизанд ва муаллифи диссертатсия дар ҳаллу фасли масъалаҳои назариявӣ амалии хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар ду асари насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» ба натиҷаҳои дилхоҳ расидааст. Дар маҷмӯъ, эроду ва камбудҳои ҳозиршуда моҳияти илмӣ ва дастовардҳои муҳаққиқро коста намесозанд. Хулоса, диссертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон») баталаботи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 –Забони тоҷикӣ мебошад.

Доктори илми филология, профессори
кафедраи филологияи тоҷик
ва забонҳои шарқи хориҷии Донишгоҳи
давлатии Самарқанд ба номи
Ш.Рашидов

Ч. Ҳамроев

Доктори фалсафа (PhD), мудири
кафедраи филологияи тоҷик
ва забонҳои шарқи хориҷии Донишгоҳи
давлатии Самарқанд ба номи
Ш.Рашидов

А.Хонхӯчаева

Доктори фалсафа (PhD), доғсенти
кафедраи филологияи тоҷик
ва забонҳои шарқи хориҷии Донишгоҳи
давлатии Самарқанд ба номи
Ш.Рашидов

А.Шерназаров

Сана: 13.12.2022
Суроға: шаҳри Самарқанд, хиёбони
Донишгоҳ, 15, Донишгоҳи давлатии
Самарқанд ба номи Ш.Рашидов;
Тел.: (+99891) 528 98 00;
E-mail: JumaHamroh@mail.ru

Имзои профессор Ч.Ҳамроев ва доғсентон А.Хонхӯчаева ва
А.Шерназаровро тасдиқ мекунам:

Сардори раёсати кадрҳои
Донишгоҳи давлатии Самарқанд
ба номи Ш. Рашидов

С.Абдуллаева